GYURÁCZ FERENC

Veres Péter utóélete és időszerűsége*

Elhangzott a Magyarok Háza Veres Péter-emlékestjén, 2007. január 30-án. Megjelent a *Magyar Nemzet* 2007. március 3-ai számában

Veres Péter 37 éves korában, 1934-ben írta meg első könyvét, *Az Alföld parasztsága* című társadalomrajzot. Ettől kezdve 1970-ben bekövetkezett haláláig 36 év telt el, halálától máig nagyjából ugyanennyi. 1934 és 1970 között az író végig a nemzeti közfigyelem reflektorfényében alkotott. Rendszerek, kormányok, történelmi események jöttek-mentek, Veres Péter munkái mindig megjelentek, könyveinek olvasói, személyének rajongótábora és elszánt ellenfelei egyaránt akadtak, szavára politikusok, értelmiségiek és egyszerű emberek sokasága figyelmezett. Veres Péter, akit az a becsvágy fűtött, hogy ennek a népnek valakijévé legyen, aki élete értelmét népe életében találta meg, életében mindent elért, csak éppen népe sorsa felől nem nyert nyugalmat a halálos ágyán sem.

Utóélete az elmúlt harminchat évben meglehetősen hányatott volt. Halála idején az az utópikus baloldali szellem triumfált Európa-szerte, amelynek őse még a felvilágosodással szabadult ki a palackból. Nagy hadjárat zajlott éppen a hagyományos szellemi és erkölcsi értékek ellen. Beat-mozgalom, szexuális szabadosság, nemzedéki lázadás, újbaloldal és maoizmus, drogkultúra és szekularizálódás: csak néhány hívószó abból a hazánkba is begyűrűző eszmei kavargásból, amelynek jegyében hirtelen ásatag konzervativizmusnak tűnt fel minden, amit Veres Péter és a hozzá hasonlók képviseltek. Hiába, hogy baloldali volt ő is, őszintén átélt szocializmusa valójában zavarólag hatott. Hiszen a rombolás démona a társadalmi rendszer kérdését ekkor már a gazdaság öntörvényeire bízta volna, és inkább a mélystruktúra: a lélek, az erkölcs, a családi, nemzeti és vallási kötelékek destrukciója foglalkoztatta. Ideológusai előszedték a fiatal Marx mindaddig mellőzött írásait, és különös kedvvel idézgették a 4. Feuerbach-tézist, amely így szól: *„Tehát miután pl. felfedeztük, hogy a földi család a szent család titka, mármost az előbbit magát kell elméletileg és gyakorlatilag megsemmisítenünk."* A fejsze a fa gyökerére vettetett…

Magyarországon a hetvenes évek gyanútlan unalmában zajlott le a humán kultúra átprogramozása. A nemzeti múlt „deheroizálásának" hatvanas évekbeli gyászos missziójá̀t tovább folytatták az abban fantáziát látó írók, történészek és filmrendezők, a szabadosság tág teret kapott, míg a vallási értékek és a nemzeti összetartozás továbbra is tiltott témának számított. A népi írók nagy nemzedékéből egyedül Illyés maradt velünk, de sem ő, sem a fiatalabbak nem tudták megakadályozni például azt, hogy Veres Pétert gyors feledésre ítélje az új közszellem, mint erkölcsi kérdésekben vaskalapos, társadalmi tekintetben reformellenes ókonzervatívot. A szépirodalomban megindult a később paradigmaváltásnak elnevezett folyamat: a mindig szükséges formai megújulás, gazdagodás mellett alapvető morális fordulat ment végbe: a magyar irodalom legszebb hagyományát, a közösségi felelősségvállalást korszerűtlennek nyilvánították, és az egyéni önmegvalósítást állították középpontba. Az ekkorra már országszerte tragikus méreteket öltött születésszabályozás, az évtizedek óta folyó

monolitikus, materialista nevelés, továbbá a nyugatról származó, és ezért ellenzéki jellegűnek látszó nemzedéki mozgalmak csatornáin terjesztett erkölcsi, világnézeti nihilizmus tömegesen termelte ki az „önmegvalósító" fiatalokat, akik a maguk irodalmi képviseletét a közösségi hagyománytól elforduló irányzatokban találták meg.

Nem lehet csodálni, ha ebben a helyzetben Veres Péternek mind az elbeszélő művei, mind közéleti publicisztikája és egész gondolkodásmódja érdektelenné, nemegyszer pedig nevetség tárgyává vált.

A nyolcvanas évek reformpezsgése aztán újra felszínre vetette a magyar populizmus lappangó hagyományát. Az ún. rendszerváltozás folyamatának kezdetén – a Magyar Demokrata Fórum megalakulásától 1989 őszéig – a lehetséges forgatókönyvek közt szerepelt a népi írók politikai örökségének aktualizálása. Ekkor azonban sajnos kiderült, hogy az irányzat vezetői sem Macchiavellit, de talán még a *Mit ér az ember ha magyar*-t sem tanulmányozták oly hatékonyan, mint az indulatokat magasra korbácsoló, „liberális" ellenfeleik. Így aztán az ún. „négyigenes" népszavazás idején végleg eldőlt, hogy Magyarország kísérletet sem tesz önálló politikai alternatíva megvalósítására, hanem mindenben teljesíti annak a nyugati hatalmi szisztémának az elvárásait, amelyet Veres Péter már legelső napvilágra került írásában, az 1928-ban Vámbéry Rusztemhez írott levélben, máig érvényesen a „bankokrácia és zsurnalokrácia" elnevezéssel illetett.

Igaz persze, hogy nemcsak a népi alternatíva bukása volt az oka, hogy Veres Péter utóéletének 1990 után sem kedveztek a körülmények. A kommunista terror sorban nyilvánosságra került tényei szükségképpen kikezdték minden olyan közszereplő hitelességét, aki a diktatúra legsötétebb éveiben ugyan nem a tényleges hatalomban, de annak közelében tevékenykedett. Veres Péter kétségtelenül közéjük tartozott. Ráadásul szép számmal akadtak nemcsak zsurnaliszták, hanem Veres értékrendjétől, személyiségének stílusától idegenkedő, vagy azt kifejezetten elvető tudományos szakemberek is (Németh G. Bélától Hahner Péteren át Standeisky Éváig és tovább), akik érthető, bár aligha elfogadható módon nem sokat bíbelődtek Veres Péter mentális karakterének, a felszín mögött kitapintható morális következetességének mérlegelésével, az összefüggések feltárásával, hanem siettek néhány kiragadott, a rendszerváltozás utáni közéleti kontextusban kivált disszonánsan hangzó mondat alapján rajzolni meg a népben-nemzetben gondolkodó író torzképét. (Nem akárkikről van szó, s már ez maga jelzi indirekt módon, hogy Veres Pétert még mindig komoly ellenfélként tartották és tartják számon az értékrendszerét elutasítók, továbbá hogy – divatos jelzővel élve – kellően emblematikus személyiségnek tartják ahhoz, hogy rajta keresztül egy egész nagy irányzaton verjék el a port.)

Napjainkban, az első többpárti választások után 17 évvel hazánk és a magyarság komoly válságban vergődik. A rendszerváltozás rendszerének krízise mind többször veti föl a mellény újragombolásának legalább elméleti igényét. Ennek során, úgy vélem, a kulturális életben ismét érdekessé válhat az a gondolati hagyomány, amely a diktatórikus szocializmusból való kivezető utat másként vázolta fel, mint ahogy az megvalósult.

*

Veres Péter, nem kétséges, ebbe a hagyományba tartozik. A gondolat-világának rekonstrukciójára alkalmas írásai már az ötvenes évektől, de még inkább az 1960-as években tartalmazzák a diktatórikus szocializmus – igaz, szolid, és igaz, részkérdésekre vonatkozó (más meg sem jelenhetett volna) – bírálatát, a demokratizálódás sürgetését.

Igaz persze az is, hogy Veres Péter soha nem volt a demokratikus rendszer dogmatikus híve, és elvileg el tudta fogadni a diktatúrát is, ha az a nép valóságos ismeretén és a nép-nemzettel való mély, benső azonosuláson alapul. Úgy érzi, emberein fordul meg minden, a demokrácia is, a diktatúra is: írta már az említett, 1928-as cikkében is. Az általa kívánt demokráciát szívesen elkülönítette a nyugati típusú liberális rendszertől, mert ez valójában nem a nemzeti közösség egészét szolgálja, hanem a bankok és a „zsurnalokrácia" érdekeit és hasznát. A kívánatos demokratikus berendezkedés pontosabb leírásával adós maradt, ugyanakkor rengeteg figyelemre méltó elvi megállapítást és emberismeretről tanúskodó, találó megfigyelést tett már a harmincas-negyvenes évekbeli esszékönyveiben is (pl. a *Mit ér az ember, ha magyar*-ban), majd különösen a hatvanas évekbeli publicisztikájában.

Értékrendjének centrumában, értékhierarchiájának csúcsán a nemzet áll, mindent ehhez viszonyít. Az egyén és a nemzet közt koncentrikus körökként felfogható közösségformák közül különösen fontosnak tartja a családot és a népcsoportot (esetében az alföldi parasztságot). Napjainkban a családot is, a táji közösségek tradicionális kereteit: a falvakat és a megyéket is létükben támadja az uralkodó liberális doktrína és politika. A még létező hagyományos közösségformák szétmállasztása a nemzeti élet alapjait ingatja meg, és kulturális katasztrófával jár. Hiszen kultúrát teremteni csak közösség képes – mondja Veres Péter –, és az is akkor, ha mentesülni tud a puszta létfenntartás gondjaitól, és ha szabadságban él. Az élet vegetatív szintjéről a tudatos lét, a kultúra emeli ki az embert, amely különösen a kis népek számára létkérdés. A kis népek közül ugyanis csak az marad meg, amelyik meg *akar* maradni.

Olyan társadalmi és politikai szerkezet kell, amelyben a kultúra nem pusztán egy értelmiségi kaszt, egy mandarin-réteg privilégiuma, hanem a nép minden rétegének része lehet benne. Az értelmiség szerepéről, felelősségéről nagyon sokat írt Veres Péter. Úgy vélte, a közéleti értelmiség fogalmának nem a diploma a lényege, hanem a közösség vezetésének, orientálásának képessége, és az, hogy *„a szellemi-értelmi képességek az erkölcsi derékséggel és a mindig eleven, mindig ható közösségi érdeklődéssel és felelősségérzettel párosulnak"*. A hatvanas években fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a megfelelő felkészültség mellett a gondolati és szólásszabadságra is nélkülözhetetlenül szüksége van az értelmiségnek feladata betöltésére. Elit réteg az értelmiség, de ez nem lehet ok az elkülönülésre. Érzékenyen felszisszent, ha a néptömegeket kívülről és felülről tekintő népszemlélet továbbélését tapasztalta az értelmiség egyes rétegeiben. A kultúra monopolizálásának, az értelmiségi mandarinizmus-nak a jeleit pedig olyannyira kárhoztatta, hogy egyenesen *komprádor-értelmiségnek* nevezte azt a réteget, *„amelyik a saját közössége – népe-nemzete – hagyományvilágában, szellemi-lelki sajátosságaiban, észjárásában, művészetében, »karakterológiájában« nem otthonos, és ez irányban nincs is benne érdeklődés…"* Ha a mai ún. véleményformáló – tehát kulcshelyzetben lévő – értelmiségre gondolunk, akkor annak jó részére érvényesnek kell tekintenünk Veres Péter jellemzését. Bizony komprádor-értelmiség az, amelyik nem a magyar nemzeti érdek iránt, hanem mindenkor a hazai és nemzetközi nagytőke iránt, és az azt kiszolgáló posztkommunista politika iránt elkötelezett. Komprádor-értelmiség, amelyik az elsikkasztott, de legalábbis következetlenül végrehajtott átalakításnak köszönheti pozícióban maradását.

Veres Péter saját szerves kultúránk megbecsülését és fejlesztését tartotta az értelmiség sorrendben legelső feladatának. A történelemtől megtépázott nemzeti

önbecsülésünket csak saját értékeink öntudatával állíthatjuk helyre, egyszersmind az emberiségnek is sajátosságaink felmutatásával nyújthatjuk a legtöbbet. Tudjuk mindannyian, hogy ezen a téren ma rosszabbul állunk, mint valaha.

Veres Péter jól, belülről ismerte a népet, és ezért tudta, hogy annak tömegei mily végletesen kiszolgáltatottak és befolyásolhatók. Ezért ma, a tömegdemokrácia és a tömegmédia korában különösen érvényes az írónak az a nézete, hogy az értelmiségi ember nemcsak önmagáért felelős. „Az emberek nagy tömegei" tőle várhatnának útmutatást nemcsak a nemzeti sorskérdésekben, hanem az emberi lét értelmezésében is: mert – mondja egyik hatvanas évekbeli cikkében – *„elvesztették az istent* (sic!) *és az egyházukat, és most nincs, aki a kezüket fogja. Csak a saját fejükre hagyatkozhatnak, de jaj, az képtelen eligazodni a filozófiák és a politikák meg a tudományos imponderabiliák között (a metafizika átköltözött a tudományba), és a puszta létfenntartás és az élvezet hajszájában nem tudnak eljutni önmagukhoz, az olyan emberhez, aki érti magát, viselni tudja a sorsát, és kormányozni tudja, akárha csak a vízfolyás irányában is a maga kis életcsónakját."*

Aki ezeket a sorokat írta, az nem az emberi jogok liberális doktrínája alapján, mintegy kívülről és felülről szólt, hanem valódi, bensőséges együttérzéssel, a Balogh Jánosok, a Suli Kis Vargák és a Tóth Borák testvéreként, azzal a szeretettel, ahogy a született értelmiségiek közül csak nagyon kevesen, pl. az Égető Esztert és Kertész Ágnest megteremtő Németh László tudott szólni. S az ő népét jól értő Veres Péter leckét adhat nekünk akkor is, amikor 2004. december 5-ére gondolva a szégyen égeti az arcunk. A *csak nemzeti* értelmiségi szégyenkezhet, hogy miféle társaságba keveredett, de a népinek tudnia kell, hogy a hiba akkor történt, amikor olyasmit vártunk a máskor meg nem értett és magára hagyott néptől, amire az nem volt, nem lehetett képes. A népben-nemzetben gondolkodó, de a társadalom élettanát, az élet tenyészeti törvényeit mélyen értő Veres Péter nem táplált illúziókat, hanem leírta, hogy a parasztság többségének semmiféle nemzeti tudata nincs, hogy fennköltt eszmék helyett „tarisznyahitű": ösztöneit és anyagi vágyait követi a jelenben és a jövőben is, hogy a nagy többség nemcsak éli, hanem el is fogadja a vegetatív bogár-létet. Tudta mindezt, és úgy gondolta, hogy: *„A legmagasabb értelem és a legtisztább humanitás próbaköve éppen az, ha a legkevésbé értelemmel élő lényeket is megérti az ember."*

Napjainkban a bulvármédia és a bulvár-politika érteni véli, hogy mi kell a népnek, de teljesen félreérti, mert azt hiszi, hogy ami egyszerű – primitív akár –, az egyszersmind alantas is. Veres Péter kárhoztatta ezt a felfogásmódot, és már az ötvenes évek elején – amidőn más mód a tiltakozásra nemigen nyílott – tiltakozott a kozmopolita szórakoztatóipar tudatos erkölcsrombolása ellen. Kozmopolitizmuson nem mást ért, mint annak a népnek a lenézését, közönnyel és értetlenséggel szemlélését, amelyben az embernek élnie adatott, s ezzel egyidejűleg az idegen kultúrák felé való ácsingózást. Veres Péter a legkevésbé értelemmel élők sorsának értelmezésekor vagy ábrázolásakor sem alantas sohasem. Földhözragadt, sültrealista s paradox módon mégis tiszta és emelkedett.

Idetartozik, hogy Veres Péter sohasem önmagában veti föl az erkölcs kérdéseit, hanem ezek mögött a nemzet általános lelki kondíciójára ügyel. Mert: *„Ha egy közösség* […] *elvesztette a lelkét, ízlését és öntudatát, kész préda az erősebb számára."*

Veres Péter az 1943. évi szárszói konferencián a megmaradás törvényét állította első helyre, és a „felszabadulás vagy pusztulás" alternatíváját fogalmazta meg. A közeljövőre nézvést akkor tévedett, s majd az ötvenes években hallhatta a

falujából hozzá elérő sóhajokból, hogy „nem ilyen lovat akartunk” – a mai magyar helyzetben azonban az említett alternatíva érvényesnek látszik.

Nemcsak a közvetlen megfigyelés, hanem a mértékadó elemzők – itt most csak a közgazdász Bogár László munkáira utalok – véleménye is azt erősíti meg, hogy a magyar nemzet mai helyzete jellemezhető a fenti alternatívával. Nemigen lehet vigasz, hogy magára az európai civilizációra is roppant veszélyek leselkednek nemcsak a sokat emlegetett éghajlatváltozás miatt, hanem elsősorban ugyanazon okból, mint a mi nemzetünkre. Mert: *„Ha egy közösség* […] *elvesztette a lelkét…”*

Nekünk, helyzetünkre ráébredő magyar értelmiségieknek bizonyára az lehet a föladatunk, hogy elfogulatlanul, az átkos magyar széthúzáson lehetőleg felülemelkedve vizsgáljuk meg nemzetünk sorsát, és csakis erre legyünk tekintettel, ha bárhol nyilvánosan megszólalunk. Hűségünk kötelme nem egy kormányzati rendszerhez vagy politikai irányzathoz fűz bennünket, ahogy Veres Péter sem a szocializmushoz – pláne nem annak „létező” fajtájához - volt hű elsődlegesen, hanem az örök emberi értékekhez, s köztük az egyik legfontosabbhoz: népéhez, hazájához. Halálos ágyán is ezt emlegette.

Ha születésének 110. évfordulója nyomán kézbe vesszük műveit, nem kell, hogy elriasszanak bennünket tévedései és gyöngeségei. Lényéből és az azt közvetítő életművéből ugyanis különös fluidum árad: évezredek nyugalma és józansága. Ha nem egyszer tévedett is, gondolkodásmódjában és irántunk való hűségében mindenkor megbízhatunk.